ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут права та безпеки ім. Володимира Великого

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

XI Міжнародної науково-практичної конференції

«Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів»

08 травня 2026 р.

м. Київ

Кайло І.Ю.
доктор юридичних наук,
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права та безпеки
ім. Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану незаконними діями органів досудового слідства, прокуратури та суду

В останнє десятиліття в Україні, в умовах утвердження принципу верховенства права, євроінтеграційних процесів та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, простежується стійка тенденція до розширення сфери застосування цивільно-правових механізмів у регулюванні суспільних відносин. Зокрема, дедалі більшого значення набуває практика відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, із використанням інструментів приватного права.

Така тенденція зумовлена, з одного боку, необхідністю забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України, а з іншого – імплементацією європейських стандартів у сфері відповідальності держави перед особою. У цьому контексті цивільно-правова відповідальність держави набуває значення універсального механізму відновлення порушених прав, що поєднує публічно-правову природу відповідних правовідносин із приватноправовими способами їх реалізації [1; 2].

З точки зору соціальних і правових наслідків діяльності (бездіяльності) органів публічної влади, особливого значення набуває забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб під час здійснення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій, а також розгляду і вирішення справ у судах. У сучасних умовах розвитку правової держави, утвердження принципу верховенства права та імплементації європейських стандартів у сфері прав людини, питання відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового розслідування, прокуратури та суду, набуває не лише теоретичного, але й вагомого практичного значення [3].

Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена також зростанням кількості випадків звернення осіб до суду з вимогами про відшкодування шкоди, заподіяної незаконним притягненням до криміна-

льної відповідальності, застосуванням запобіжних заходів, триманням під вартою, незаконним засудженням чи іншими процесуальними порушеннями. Це свідчить про необхідність удосконалення як матеріально-правових, так і процесуальних механізмів захисту прав особи, а також підвищення ефективності інституту відповідальності держави [4].

Зазначена проблематика має виразний міжгалузевий характер і перебуває на перетині цивільного, конституційного та кримінального процесуального права, оскільки йдеться про реалізацію позитивного обов'язку держави гарантувати ефективний засіб юридичного захисту у разі порушення прав людини. Цивільно-правова відповідальність держави виступає не лише як спосіб відшкодування завданої шкоди, а й як елемент механізму забезпечення верховенства права, інструмент контролю за діяльністю органів публічної влади та засіб підвищення довіри суспільства до правосуддя [6].

Водночас практика застосування норм, що регулюють відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, свідчить про наявність значних проблем. Однією з ключових є складність визначення належного суб'єкта відповідальності. Це зумовлено особливостями правового статусу держави як публічно-правового утворення, а також тим, що суб'єкти, які безпосередньо заподіюють шкоду (посадові особи, органи влади), не є суб'єктами майнової відповідальності у відповідних правовідносинах. Натомість обов'язок відшкодування шкоди покладається на державу в цілому, що реалізується через відповідні органи державної влади [2].

Така конструкція відповідальності зумовлює виникнення низки теоретичних і практичних питань, пов'язаних із визначенням правової природи відповідних зобов'язань, порядком реалізації регресних вимог держави до винних посадових осіб, а також із забезпеченням балансу між інтересами держави та правами потерпілих осіб [5]. Додаткові труднощі виникають у зв'язку з необхідністю встановлення факту незаконності рішень чи дій органів публічної влади, що нерідко потребує попереднього судового підтвердження.

Окремого аналізу потребує питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди, яка у таких категоріях справ має значний обсяг та складність доказування [7]. Відсутність єдиних підходів до визначення розміру компенсації, а також різна судова практика зумовлюють необхідність вироблення чітких критеріїв оцінки моральної шкоди з урахуванням характеру порушення, тривалості негативного впливу та індивідуальних особливостей потерпілої особи.

Крім того, важливим є врахування міжнародно-правових стандартів, зокрема практики Європейського суду з прав людини, яка відіграє ключову роль у формуванні національних підходів до визначення ефективності засобів юридичного захисту та адекватності компенсації за порушення прав людини. У своїх рішеннях цей суд неодноразово наголошує, що держава зобов'язана забезпечити не лише формальне існування механізмів захисту, але й їх реальну ефективність, доступність і спроможність забезпечити належне відновлення порушених прав.

У цьому контексті цивільно-правова відповідальність держави розглядається як важливий елемент виконання нею позитивних зобов'язань, що випливають із міжнародних договорів у сфері прав людини [8]. Йдеться, зокрема, про обов'язок держави не тільки утримуватися від порушень прав людини, але й активно діяти з метою їх захисту, включаючи створення ефективних процедур відшкодування шкоди. Відтак інститут відшкодування шкоди набуває превентивного значення, оскільки сприяє запобіганню подальшим порушенням через формування практики відповідальності публічної влади.

Особливістю правовідносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду, є їх недоговірний (деліктний) характер [2; 5]. Це зумовлює застосування спеціальних норм цивільного законодавства, які регулюють зобов'язання із відшкодування шкоди, незалежно від наявності договірних відносин між потерпілою особою та державою. Водночас специфіка цих правовідносин полягає у тому, що шкода завдається у процесі здійснення владних управлінських функцій, що відрізняє їх від класичних приватноправових деліктів.

При цьому відповідальність держави має публічно-правову природу, однак реалізується у формі цивільно-правових зобов'язань, що обумовлює її дуалістичний характер [5; 6]. З одного боку, така відповідальність ґрунтується на принципах публічного права, зокрема відповідальності держави перед особою за діяльність її органів. З іншого боку, механізм реалізації цієї відповідальності передбачає застосування цивільно-правових інструментів – відшкодування шкоди, компенсацію моральної шкоди, визначення розміру збитків тощо.

Зазначена дуалістичність зумовлює виникнення низки теоретичних і практичних проблем [5]. Дискусійним залишається питання щодо критеріїв відмежування публічно-правової та приватноправової природи відповідних зобов'язань, визначення обсягу відповідальності держави, а також порядку реалізації регресних вимог до посадових осіб, винних у завданні шкоди. Крім того, складність викликає питання уз-

годження національних норм із міжнародними стандартами, що потребує системного підходу до вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Особливої уваги заслуговує необхідність формування єдиних підходів до визначення розміру відшкодування шкоди, включаючи моральну шкоду, з урахуванням критеріїв справедливості, пропорційності та ефективності. Врахування практики Європейського суду з прав людини дозволяє забезпечити уніфікацію підходів до оцінки шкоди та підвищити рівень захисту прав особи [8].

Актуальним залишається питання узгодження національних механізмів відшкодування шкоди з міжнародними стандартами захисту прав людини, зокрема щодо забезпечення ефективності засобів юридичного захисту. У цьому контексті цивільно-правова відповідальність держави виступає не лише як інструмент компенсації, а як складова виконання нею позитивних зобов'язань із гарантування прав і свобод людини. Водночас наявні проблеми правозастосування та необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами зумовлюють потребу вдосконалення відповідних правових механізмів, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що чинна модель відшкодування шкоди, завданої органами публічної влади, хоча і містить необхідні правові передумови для захисту прав особи, однак не повною мірою забезпечує їх ефективну реалізацію. Зокрема, виявлено проблеми нормативної невизначеності окремих положень, складності доведення підстав відповідальності, неоднозначності судової практики, а також недосконалості процедур реалізації права на відшкодування шкоди.

Установлено, що специфіка цивільно-правової відповідальності держави у досліджуваній сфері полягає в її дуалістичному характері, який поєднує публічно-правову природу відповідних правовідносин із приватноправовими механізмами їх реалізації. Такий підхід, з одного боку, забезпечує універсальність інструментів захисту прав особи, а з іншого – потребує чіткого нормативного врегулювання з метою уникнення правових колізій і забезпечення єдності правозастосування.

Обґрунтовано, що ефективність інституту відшкодування шкоди значною мірою залежить від належного визначення суб'єкта відповідальності, удосконалення механізмів доказування факту незаконності дій органів публічної влади, а також запровадження єдиних підходів до оцінки майнової та моральної шкоди. Важливим є формування устале-

ної судової практики, яка б відповідала принципам справедливості, пропорційності та ефективності.

Особливе значення має імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини у національне законодавство та правозастосовну практику. Врахування підходів Європейського суду з прав людини сприятиме підвищенню ефективності механізмів відшкодування шкоди, забезпеченню реального доступу до правосуддя та зміцненню довіри суспільства до державних інституцій.

З урахуванням викладеного, перспективними напрямами вдосконалення правового регулювання є: уточнення підстав і умов цивільно-правової відповідальності держави; удосконалення процедур відшкодування шкоди; забезпечення ефективного механізму реалізації регресних вимог до винних посадових осіб; гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами; а також підвищення рівня правової визначеності та передбачуваності судової практики.

Отже, розвиток ефективної системи цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, є необхідною умовою утвердження принципу верховенства права, забезпечення реального захисту прав людини та формування правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. (Особлива увага на ст. 56 та 62).

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356. (Статті 1174, 1176).

3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. Ст. 1.

4. Деркач І.М. Правова природа зобов’язань з відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів прокуратури. Нове українське право. 2024. № 2. С. 163-169.

5. Кухарєв О.В. Відшкодування шкоди, завданої органами державної влади: актуальні проблеми теорії та практики. Право і суспільство. 2022. № 4. С. 45-51.

6. Стефанчук Р.О. Цивільно-правова відповідальність держави: поняття, підстави, межі. Часопис цивілістики. 2021. Вип. 41. С. 12-18.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 берез. 1995 р. № 4.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. Офіційний вісник України. 1998. № 13. С. 270.